

İslâmi İktisat* Analizinin Yeni Bir Çerçevesine Doğru**

Akhmad Akbar Susamto***

Özet

Bir disiplin olarak İslâmi iktisadî geliştirme çabaları, alandaki literatürün bolluğuna rağmen, hedeflenen sonuçlara ulaşamadı. Bu makale, İslâmi iktisadın gelişimini engelleyen, iktisadî “İslâmi” yapan şeyin onun tanımındaki eksiklik olduğunu ileri sürmektedir. Bu eksikliğı gidermek için bu makale iktisadın “İslâmi” olarak değerlendirilebileceğı üç koşul önermekte ve sonrasında İslâmi iktisadın kapsamını ve yöntemlerini tanımlamaktadır. Son olarak, bu makale, birlikte ele alındığında İslâmi iktisadî geliştirme ve bilgi birikimini inşa etmenin korkulduğı kadar karmaşık olmadığını gösteren üç öneri sunacaktır.

Giriş

Yarım yüzyıldan fazla bir süredir, Müslüman alimler çağdaş ekonomi pratikleri ve politikalarını İslâmi bir perspektiften incelemekle meşguller.^[1] İslâmi dünya

* Makalenin genelinde yazar “İslâm iktisadından” ziyade, mevcut ekonomik sistemi İslâmileştirmek konusunu vurguladığı için “Islamic Economics” terimi “İslâmi iktisat” olarak çevrilmiştir. (Ç.N.)

** Susamto, A. A. (2020). “İslâmi İktisat Analizinin Yeni Bir Çerçevesine Doğru”. (Çev. Ayşenur Topal). *İslam ve Toplum Araştırmaları Dergisi, Amerika*, Sayı 1, 65–84. <https://doi.org/10.35632/ajis.v37i1.3474>.

*** Akhmad Akbar Susamto, İktisat Bilimi alanında Yüksek Lisans (Monash Üniversitesi, 2009) ve aynı alanda Doktora (Avustralya Ulusal Üniversitesi, 2014) derecesine sahiptir. Susamto halen Endonezya, Gadjah Mada Üniversitesi, İktisat Bilimi Bölümü’nde; İslam İktisadî, İslâmi Finans ve İslam ve Ekonomik Kalkınmayı içeren araştırma alanlarında öğretim görevlisidir.

[1] Rodney Wilson, “The Development of Islamic Economics: Theory and Practice,” in *Islamic Thought in the Twentieth Century*, ed. Suha Taji-Farouki and Basheer M. Nafi (Londra: IB Tauris, 2004), 195–222.

görüşü ile Batılı kapitalist dünya görüşü arasındaki farka dikkat çeken Müslüman alimler, ayrıca İslâmi iktisadî konvansiyonel iktisattan ayrı, alternatif bir disiplin olarak kurma girişiminde bulundular.^[2] Ancak bugüne kadar yayımlanan mevcut binlerce konferans bildirisi, dergi makalesi, kitap bölümü ve monografa rağmen İslâmi iktisadî geliştirme çabaları arzu edilen sonuçları vermemiş gibi görünmektedir. Bu, en azından, İslâmi iktisat literatüründeki birkaç önde gelen ismin bakış açısına göre böyledir.

Örneğin Zaman, bazı kısmi başarılarla rağmen “[çabaların] toplamının sonucunu bir başarısızlık olarak değerlendirmek yanlış olmaz” diye belirtmiştir.^[3] Haneef’e göre İslâmi iktisat “ilerliyor gibi görünmüyor”;^[4] Kahf’a göre ise İslâmi iktisadın mevcut durumu hâlâ “tamamlanmamış bir görevdir”.^[5] MA Khan’ın ifadesiyle, İslam iktisatçıları “bir çılgır açamadılar” ve iddialarına bakılmaksızın, “nihai ürünün, ana akım iktisattan önemli ölçüde bir farkı yoktur.”^[6] İslâmi iktisat hakkındaki değerlendirmesini açıklayan Choudhury; “Günümüzdeki İslâmi iktisat vahim bir durumda. İslâmi iktisat orijinal değil; Kur’an, Sünnet veya İslâmi düşünce öğretilerini temel alan bir üretim yapılamadı.” diyerek hayıflanmaktadır.^[7] Choudhury daha önce; “İslâmi iktisat, ana akım iktisat teorilerinin hepten bir kölesi haline geldi”^[8] ve İslâmi iktisadın, bir çalışma alanı olarak “etik davranışa, neo-klasik yaklaşımdan başka bir şey olmadığı.” şeklinde değerlendirmeler de yapmıştı. Bunun yanı sıra Chapra daha az bir kuvvetle, “İslâm iktisadî uygulamalı bilgisinin ... Müslüman ekonomilerin yükseliş ve düşüşünü açıklamayı başaramadığını”^[9] itiraf eder. Yine Chapra, “İslâmi iktisadın teorik özünün”, “geleneksel iktisadın deli gömleğinden çıkamadığını” kabul

[2] Örnek için Khurshid Ahmad, *Studies in Islamic Economics* (Leicester, UK: The Islamic Foundation, 1980) dergisinde yayınlanan makalelere bkz

[3] Asad Zaman, “Crisis in Islamic Economics: Diagnosis and Prescriptions,” *JKAU: Islamic Economics* 25, no. 1 (2012): 147–69.

[4] Mohamed Aslam Haneef, “Preliminary Thoughts on Diagnosing Some Methodological Issues in Developing Islamic Economics,” in *Workshop on the Future of Islamic Economics* (Jeddah: Islamic Economics Institute, King Abdulaziz University, 2012).

[5] Monzer Kahf, “Islamic Economics: What Went Wrong?” (2004), http://monzer.kahf.com/papers/english/islamic_economics_what_went_wrong_sept_03_irti.pdf, 10

[6] M. Akram Khan, *What Is Wrong with Islamic Economics? Analyzing the Present State and Future Agenda* (Cheltenham: Edward Elgar, 2013), xiii–xiv.

[7] Masudul Alam Choudhury, “Tawhidi Islamic Economics in Reference to the Methodology Arising from the Quran and the Sunnah,” *ISRA International Journal of Islamic Finance* 10, no. 2 (2018): 263–76.a

[8] Masudul Alam Choudhury, *Islamic World View* (Londra: Routledge, 2001), 104.

[9] M. Umer Chapra, *The Future of Economics: An Islamic Perspective* (Leicester: The Islamic Foundation, 2000), 375.

eder. Nasr'a^[10] atıfta bulunan Chapra, İslâmi iktisat disiplininin "Batı ekonomik düşüncesinin merkezci çekiminden kaçmakta başarısız olduğunu ve birçok bakımdan, tam da değiştirmeye koyulduğu sistemin entelektüel ağına yakalandığını" kabul eder.^[11]

Bu ifadelerin her birine katılıp katılmadığımıza bakılmaksızın, sonuç olarak, (teknik meselelerin^[12] veya asli metodolojik sorunların^[13] çözümü üzerine olsun) İslâmi iktisadı geliştirme çabaları beklenen sonuçları vermedi. Dolayısıyla, mevcut durumu doğal karşılamak yerine, İslâmi iktisadın gelişmesini savunanlar açık bir zihniyet benimsemeli ve durum üzerine ciddi bir şekilde düşünmelidir. Bu makale, İslâmi iktisadı geliştirme çabalarının neden istenen noktaya gelmediğine dair yeni bir tanı koyma ve bazı çözümler önermeyi amaçlamaktadır.

Dikkat edilmesi gereken önemli husus, İslâmi iktisadın gelişimini engelleyen ve iktisadı "İslâmi" yapan şeyin tanımında eksiklik olmasıdır. Tanımın netliği esastır zira bu tanımın belli olması, Müslüman alimlerin ulaşmaya çalıştıkları İslâmi iktisadın gelişmesinin yolunu açacak nihai koşuldur. Böyle bir eksikliği gidermek için iktisadın, İslâmi olarak değerlendirilebileceği üç koşul önerilmektedir. Ayrıca bu koşullara dayanılarak, İslâmi iktisadın kapsamı ve yöntemleri belirlenmektedir.

Bu makalenin önemi, İslâmi iktisadın gelişimini yeniden canlandırma potansiyeline sahip olmasıdır. İslâmi iktisattaki en temel (ancak ihmal edilen) sorunlardan birinin derinine inen bu makale, özgün ve kuvvetli bir İslâmi iktisat disiplini için sadece sağlam bir temel önermekle kalmayıp, aynı zamanda İslâmi iktisat analizinin basit ve işlevsel bir çerçevesini sunmaktadır. Bu makale, İslâmi iktisat literatüründeki mevcut eserlerin geçersiz olduğu veya yolunu kaybettiği iddiasında değildir. Bilakis bu makalenin önerdiği, mevcut İslâmi

[10] Seyyed Vali Reza Nasr, "Islamization of Knowledge: A Critical Overview," *Islamic Studies* 30, no. 3 (1991): 387-400.

[11] Chapra, *The Future of Economics*, 375.

[12] Muhammad Nejatullah Siddiqi, "Obstacles of Research in Islamic Economics-," *JKAU: Islamic Economics* 21, no. 2 (2008): 87; M. Aslam Haneef, "Funding Research in Islamic Economics and Finance," in *The Seventh International Conference on Islamic Economics* (Jeddah: King Abdulaziz University, 2008), 378; Abbas Mirakhor, "A Note on Islamic Economics," Islamic Development Bank (IDB) Prize Winner's Lecture Series, no. 20 (Jeddah: Islamic Research and Training Institute (IRTI), 2007), 9.

[13] Örnek için bkz. M. Aslam Haneef ve Hafas Furqani, "Contemporary Islamic Economics: The Missing Dimension of Genuine Islamization," *Thoughts on Economics* 19, no. 4 (2009): 34 ve 39; Abdulkader Cassim Mahomedy, "Islamic Economics: Still in Search of an Identity," *International Journal of Social Economics* 40, no. 6 (2013): 567-68; Kahf, "Islamic Economics: What Went Wrong?"

iktisat literatüründeki değerli ancak dağınık katkıların, bu alanı ve bilgi birikimini daha da geliştirmek için yeniden düzenlenip birleştirilebileceği metodolojik bir temeldir.

İslâmi İktisadî Geliştirmenin Gerekçesi

İslâmi iktisadın gelişimi; belirli ekonomik yaklaşımların “egemen dünya görüşlerinin mantıksal sonucu”^[14] olduğu varsayımıyla, ekonomik sorunlara karşı “farklı İslâmi yanıtlar” olduğu iddiasıyla gerekçelendirilmiştir.^[15] Bu tür “dünya görüşleri” içinde; evrenin başlangıcı, insan yaşamının doğası, doğruluğun anlamı, erdem, değer, insan ilişkileri, kaynak mülkiyeti ve kullanımının kuralları gibi hususlara dair inançları barındırır- kısacası, bir dünya görüşü “dünyanın nasıl çalıştığına dair örgütlenmiş bir inançlar dizisidir.”^[16] Farklı dünya görüşlerinin, birbirinden farklı iktisadi bilim anlayışı kuran başka başka ekonomik perspektifleri vardır.

Birbirinden farklı dünya görüşlerinin türlü türlü bilim anlayışları kurduğu fikri sadece Müslüman âlimlere has değildir. Ünlü bir bilim tarihçisi ve filozofu olan Thomas Kuhn bile belli bir bilimin gidişatının, belirli “paradigmalar”ın benimsenmesine bağlı olduğunu savunmuştur. Kuhn’a göre bilim, istikrarlı ve evrimsel bir bilgi birikimi sürecinin sonucu değildir. Bunun yerine bilim, içinde “bir kavramsal dünya görüşünün diğeriyle değiştirildiği”, “entelektüel olarak şiddet içeren devrimlere verilen bir dizi barışçıl ara faslın” ürünüdür.^[17] Dünya görüşündeki değişiklikler “bilim insanlarının araştırma yaptıkları dünyayı farklı bir şekilde görmelerine neden olur”, bu da onların sorduğu soru türlerinde ve problemlerle uğraşma yöntemlerinde değişikliklere yol açar. Ekonomistler camiasından Heilbroner, ekonominin çeşitli alt sistemlerin meydana getirdiği, kompleks ve karşılıklı ilişkiler içindeki unsurların oluşturduğu sistemi olarak “sosyal bütünlüğü”^[18] temsil ettiğine inanır. Heilbroner ayrıca, iktisadın arka planında iktidar ve ideolojinin olduğuna; “egemen sınıfların sosyal sistemlerinin nasıl işlediğini ve hangi ilkeleri örnek gösterdiğini *kendilerine* açıklayan bir düşünce ve inanç” olduğunu düşünür.^[19] Dolayısıyla, Heilbroner

[14] Chapra, *The Future of Economics*.

[15] Muhammad Abdul Mannan, “Islamic Economics as a Social Science: Some Methodological Issues,” *Journal of Research in Islamic Economics* 1, no. 1 (1983): 41–50.

[16] Douglas L. Medin and Megan Bang, *Who’s Asking? Native Science, Western Science and Science Education* (Cambridge, MA: MIT Press, 2014), 121.

[17] Thomas Kuhn, *The Structure of Scientific Revolutions* (Chicago: University of Chicago Press, 1962), 10.

[18] Robert L. Heilbroner, *The Nature and Logic of Capitalism* (New York: W.W.Norton, 1985), 108.

[19] A.g.e., orjinaline vurgu.

evrensel ekonomik yasalar gibi bir şeye karşı çıkıyor. Benzer şekilde Spengler, “ekonomik düşüncenin içeriğinin en başında, içinde geliştiği toplumun sosyofiziksel parametrelerinden bağımsız olmadığını ve hatta modern dönemlerde bile tamamen bağımsız hale gelmediğini” düşünmektedir.^[20] Bu bilim insanları (konvansiyonel) iktisadın; tamamen insan muhakemesine dayanan bir dünya görüşünün öne çıktığı ve servet birikiminin yanı sıra kişisel çıkar arayışının da doğrulandığı Batı (kapitalist) toplumunun toplumsal bütünlüğünü yansıttığı konusunda hemfikirler. Onların fikirlerini birleştirmek için denilebilir ki (konvansiyonel) iktisat aslında; “öngörülebilir gelecek için kolektif kaderimizi büyük olasılıkla şekillendirmek zorunda kalacağımız kapitalist ortamı”^[21] iktisatçıların daha iyi anlamalarına yardımcı olmayı amaçlayan “Avrupa medeniyetinin bir ürünüdür.”^[22]

İslâmi dünya görüşü, Batı kapitalizminden farklıdır. Evren tek başına var olmaz, içinde yaratılmış diğer her şey gibi o da Allah tarafından yaratılmış ve devam ettirilmiştir. İnsanlar da buna dahildir. Yine de yaratılıştaki benzersiz olan insanlık, belirli bir derecede egemenlikle görevlendirilmiştir. Allah’a ibadet etme amacıyla evreni yönetirler, O’nun için ve O’nun adına dünyayı geliştirirler. Bu sorumluluğu yerine getirmek için insanlar, akıl da dahil olmak üzere çeşitli kabiliyetlerle donatılmıştır ve onlara detaylı öğretiler, kurallar ve hükümler türetebilecekleri ilahi vahiyler (çağdaş dönemdeki yazgımızla, Kur’an ve Sünnet biçiminde) bahşedilmiştir. Bu nedenle, kaynak mülkiyeti ve kullanım ilkeleri yalnızca insan muhakemesine değil, vahiy ile beslenen bir rasyonaliteye dayanır. Sonuç olarak, insanlara istedikleri gibi yaşama özgürlüğü bırakılmıştır: İlahi vahiylerle bağlı kalmak veya kalmamak. Nihayetinde insanlar kıyamet günündeki seçimlerinden sorumlu ve mesul tutulurlar.

Bu İslâmi perspektifte, kişisel çıkar arayışı ve servet birikimi, en büyük mutluluğu elde etmenin anahtarı olarak görülmemektedir. Dahası, Bentham’ın faydacı anlamında ulaşılması gereken hazzı “mutluluk” değildir.^[23] Daha ziyade nihai hedef felahıdır (kurtuluş); bu dünya hayatında ve ahiretteki gerçek refah. Bu temelde, yani İslâmi iktisat *felahı* elde etmeye yönlendirildiği surette, konvansiyonel ekonomiye bir alternatif sağlar.

[20] Joseph J. Spengler, *Origins of Economic Thought and Justice: Political and Social Economy* (Carbondale, IL: Southern Illinois University Press, 1980), xiii.

[21] A.g.e., xii.

[22] Robert L. Heilbroner, *The Worldly Philosophers* (New York: Simon and Schuster, 1999), 310.

[23] Jeremy Bentham, *An Introduction to the Principles of Morals and Legislation* (Oxford: Clarendon Press, 1789).

Mevcut Durum (Neler Oldu?)

İslâmi iktisadî geliştirme çabalarının hedeflenen sonuçları neden vermediğini açıklamak için bazı yazarlar araştırma fonu eksikliği üzerinde durmaktadır.^[24] Siddiği'ye göre İslâmi iktisat araştırmalarına ayrılan kamu fonlarının miktarı yetersizdir.^[25] Diğerleri, modern İslâmi iktisat disiplininin görece genç olduğunu vurgulamaktadır; konvansiyonel iktisadın yüzyıllardır süren gelişiminin aksine sadece son yıllarda resmileşmiştir.^[26] Disiplin hâlâ başlangıç aşamasındadır.

Araştırma finansmanı ve disiplinin olgunlaşmış olmasının önemli olduğu doğrudur. Yine de İslâmi iktisadın yavaş gelişimi, teknik konulardan çok asli metodolojik konularla ilgilidir. Aslında, genelde sebep olarak gösterilen araştırma fonu eksikliğine rağmen İngilizce “İslâmi” ve “iktisat” terimlerinden bahseden bilimsel literatür 1976-1985'te 6.670 iken 2006-2015'te 205.000 metne ve daha önceki dönemde “İslâmi iktisat” ifadesinden bahseden 547 metin sayısı sonradan 13.000'e yükselmiştir (*Google Akademik*, Mayıs 2018). Metinsel atıflardaki bu artış, araştırmada önemli bir büyümeyi açıkça göstermektedir.

Bu makale, İslâmi iktisadî geliştirme çabalarının arzu edilen sonuçları vermemesinin nedenlerine dair yeni açıklamalarla devam etmeden önce, şimdiki kadar sunulan üç asli metodolojik soruna değinecek. Birincisi, İslâmi iktisadın fıkıh ile ne ölçüde örtüştüğü konusunda, İslâmi iktisadın kapsamını hukuki ve tüzel meselelerle daraltan belirsizliklerin olmasıdır.^[27] Bu anlamda “İslâmi iktisat” çalışmaları, modern toplumla ilişkilerini yeniden gözden geçirmeden, genellikle İslâm'ın ilk dönemlerinin içtihadını (fıkıh) sunar.^[28] İkinci neden, İslâm iktisatçıların konvansiyonel iktisada karşı uygun mesafeyi koruyamamalarıdır. Mahomedy'e göre, İslâmi iktisadî geliştirme çabaları çok az başarı sağlamıştır çünkü İslâmi iktisadın epistemolojik kökleri sıkı bir şekilde neo-klasik çerçevede bulunmayı sürdürmektedir.^[29] Benzer terimlerle Zaman, İslâmi iktisatta ana akım ekonomik varsayımların kabul edilmesinin çözülemez çelişkilere yol

[24] Haneef, “Funding Research in Islamic Economics and Finance,” 378.

[25] Siddiği, “Obstacles of Research in Islamic Economics,” 187.

[26] Mirakhor, “A Note on Islamic Economics.”

[27] Mirakhor, “A Note on Islamic Economics.” Volker Nienhaus, “Method and Substance of Islamic Economics: Moving Where?” *JKAU: Islamic Economics* 26, no. 1 (2013): 198–201.

[28] Munawar Iqbal, “Development of Theory of Islamic Economics: Problems and Proposals,” *International Journal of Behavioral Accounting and Finance* 4, no. 3 (2014): 270; Haneef and Furqani, “Contemporary Islamic Economics,” 34 and 39; Siddiği, “Obstacles of Research in Islamic Economics,” 84.

[29] Mahomedy, “Islamic Economics,” 567–68.

açtığını iddia ediyor.^[30] Ona göre ana akım ekonomik varsayımları (Batı kapitalizminin dünya görüşünden türetilen), İslâmi iktisat düşüncesine (İslâmi dünya görüşünden türetilen) entegre etmek imkansızdır. Üçüncü neden, İslâm iktisatçılarının İslâmi finansa fazla odaklanmış olmalarıdır, böylece fırsat maliyeti ortaya çıkar^[31] ve İslâm iktisatçıları (Siddiqî'nin dediği gibi) “temel İslâmi gündem”den^[32] uzaklaşır.^[33] Kahf'tan alıntı yapacak olursak, İslâmi finans “[İslam iktisatçılarının] [Müslüman] toplumların temel kaygılarını ve aynı zamanda İslâmi iktisadın özünü ihmal eden güzel bir yanılısama olmuştur.”^[34]

Bu üç neden geçerlidir ancak bunlar kendi başlarına temel nedenler değildir. Bu nedenler disiplinin merkezinde bulunan daha temel bir sorundan etkilenirler. Örneğin, İslâmi iktisadın fıkıh ile ne ölçüde örtüştüğüne dair belirsizlikler, hangi iktisadın İslâmî olarak değerlendirilebileceğine dair bir netlik olmamasından kaynaklanmaktadır. Bu sorunu çözmek için basit bir şekilde “iktisad”, “hukuk” tan ayırmak yetersiz olacaktır. Aksine, bilim insanları ve savunucuları, İslâmi iktisat disiplininin İslâmi öğretileri ve emirleri gerçekleştirme ruhuyla ortaya çıktığını belirtmelidir. Hangi iktisadın “İslâmî” olarak kabul edilebileceği konusunda eksiklik olduğu için Müslüman alimler, tam olarak hangi disiplini geliştirmeye çalıştıklarını tanımlama gayreti içindedirler. İslâmi iktisadın fikhin bir parçası olduğuna inananlar da dahil olmak üzere birçoğu kafa karışıklığına maruz kalmaktadır. Hatta bir yazar, “Ancak ekonomik kurallar Şeriat kitaplarından çıkarıldıktan ve bağımsız araştırma çalışmalarında tartışıldıktan sonra, İslâmi iktisat denen şeye sahip oluruz.” diye belirtmiştir.^[35]

Aynı neden, İslam iktisatçılarının konvansiyonel iktisat ile yeterli bir mesafeyi koruyamamasındaki başarısızlığı açıklar. Bir disiplin olarak İslâmi iktisat, konvansiyonel ekonominin dünya çapında ekonomik söylem ve teoriye hâkim olduğu bir zamanda ortaya çıktı. İslam iktisatçıları, ne yapılacağı ve nasıl yapılacağı konusunda alternatif standartlar belirleme gayreti içerisinde ve böylece bir “kıyaslama tuzağına” düşmekte. Bu; ya söylemin çoğunu konvansiyonel iktisat zeminine yerleştirmeye ya da İslâmi iktisat ayrımını büyütme

[30] Zaman, “Crisis in Islamic Economics,” 148–49.

[31] Abdul Azim Islahi, “First vs. Second Generation Islamic Economists: Deviations and Differences in Thoughts,” in *Islamic Economics: Theory, Policy and Social Justice*, ed. Hatem A El-Karanshawy vd. (Doha: Bloomsbury Qatar Foundation, 2015), 14; Kahf, “Islamic Economics: What Went Wrong?” 7–8.

[32] Islahi, “First vs. Second Generation Islamic Economists,” 14.

[33] Siddiqî, “Obstacles of Research in Islamic Economics,” 84.

[34] Kahf, “Islamic Economics: What Went Wrong?,” 7.

[35] al-Fungari'nin Zarqa'da alıntılanıldığı gibi, “Islamization of Economics: The Concept and Methodology,” *JKAU: Islamic Economics* 16, no. 1 (2003): 5.

eğilimine yol açar. Örneğin bazı yazarlar, temel kıtlık kavramının İslâmi iktisatta bulunmadığını,^[36] çünkü Tanrı'nın kulları için yeterli kaynak yarattığını iddia ediyor. O halde kıtlık; insan tembelliğinden ve ihmalden,^[37] veya kaynakların kötüye kullanılmasından veya dengesiz dağılımlardan kaynaklandığı için iktisat biliminde gerekli değildir.^[38] Diğer yazarlar ise her zaman İslâmi değerlere bağlı, sosyal adalet ve refah ile ilgilenen, İslâmi iktisadın uygun öznesi olan fedakâr ve sağ görüşlü ekonomik temsilci olan *homo islamicus*'un (İslâmi insan) doğasını abartmaktadır.^[39]

Son olarak, İslâmi finans üzerine yapılan çalışmaların aşırı önemsenmesi ve yoğunlaşması, iktisadın İslâmi olarak kabul edilebileceği konusunda netlik olmamasından kaynaklanmaktadır. İslâmi iktisadı araştırmının doğru bir şekilde ne olduğunu kimse sınırlamadığında, İslâmi finansı ele geçirmek çok daha kolaydır. "İslâmi finans en geçerli literatür" dür.^[40] Kısacası MF Khan dirayetle; "Olmak istediğimiz yere yakın bir yere varamadıysak, o zaman en önemli nedenlerden biri doğru bir başlangıç noktasını seçmemiş olmamız olabilir."^[41] yorumunda bulunmuştur. İslam iktisatçıları, İslâmi iktisadı geliştirmede başarılı olamamışlarsa bunun nedeni, en başta iktisadın İslâmi olarak kabul edilebileceği koşulları tartışmayı unutmaları olabilir.

Yeniden Tanımlanan İslâmi İktisat

[36] Monzer Kahf, "The Theory of Production," in *Readings in Microeconomics: An Islamic Perspective*, ed. Sayyid Tahir, Aidit Ghazali, and Syed Omar Syed Agil (Kuala Lumpur: Longman, 1992), 113–19; M. Akram Khan, *An Introduction to Islamic Economics* (Islamabad: International Institute of Islamic Thought and Institute of Policy Studies, 1994), 44–45; M. Akram Khan, "Islamic Economics: Nature and Need," *Journal of Research in Islamic Economics* 1, no. 2 (1984): 51–55.

[37] Kahf, "The Theory of Production," 115.

[38] Khan, "Islamic Economics," 51. Cf. Amir Wahbalbari, Zakaria Bahari, and Norzarina Mohd-Zaharim, "The Concept of Scarcity and Its Influence on the Definitions of Islamic Economics: A Critical Perspective," *Humanomics* 31, no. 2 (2015): 134–59; ve Zubair Hasan eleştirisi, "Scarcity, Self-Interest and Maximization from Islamic Angle" (Munich Personal RePEC Archive, 2011).

[39] Muhammad Nejatullah Siddiqi, "Some Notes on Teaching of Economics in an Islamic Framework," in *Readings in Microeconomics: An Islamic Perspective*, der. Sayyid Tahir, Aidit Ghazali, and Syed Omar Syed Agil (Kuala Lumpur: Longman, 1992), 1–30; Muhammad Nejatullah Siddiqi, *Economic Enterprise in Islam* (Lahore: Islamic Publication, 1979), 96; Kahf, "The Theory of Production," 64. Eleştiriler için bkz.: Mahmud Abu-Saud, "Critique of Teaching Economics in an Islamic Perspective," in *Readings in Microeconomics: An Islamic Perspective*, ed. Sayyid Tahir, Aidit Ghazali, and Syed Omar Syed Agil (Kuala Lumpur: Longman, 1992), 24–31; Mahomedy, "Islamic Economics."

[40] Islahi, "First vs. Second Generation Islamic Economists," 14.

[41] M. Fahim Khan, "Theorizing Islamic Economics: Search for a Framework for Islamic Economic Analysis," *JKAU: Islamic Economics* 26, no. 1 (2013):229.

Hangi iktisat İslâmi olarak kabul edilebilir? Mevcut literatürde bu soruya kesin bir cevap neredeyse yoktur. Müslüman bilginler, bir iktisadın İslâmi olarak kabul edilebileceği koşulları ortaya koymak yerine, İslâmi iktisadın ne olduğuna dair resmi tanımlar sunmakla daha çok ilgililerdir.^[42] Örneğin Hasanuzzaman, “İslâmi iktisat, şeriatın insanı tatmin etmek, Allah’a ve topluma karşı yükümlülüklerini yerine getirmelerine olanak tanımak için maddi kaynakların ediniminde ve kullanımında adaletsizliği önleyen emir ve kuralların bilgisi ve uygulamalarıdır.” diye açıklamaktadır.^[43] O, şeriatın emirleri ve kuralları üzerine odaklanır. Buna karşılık Naqvi, Müslümanların fiili davranışına odaklanır ve İslâmi iktisadı “özgün Müslüman toplumundaki örnek Müslüman davranışı” olarak tanımlar.^[44] Mannan ise bunu “İslâm’ın değerleri ile aşılanmış olan bir halkın ekonomik sorunlarını inceleyen bir sosyal bilim”^[45] olarak tanımlarken; Siddiqi bunu “Müslüman düşünürlerin, zamanlarının ekonomik zorluklarına tepkisi”^[46] olarak tanımlar. Bu tanımlar önem arz etse de elimizdeki temel soruyu cevaplamaya pek yardımcı olmamaktadır. Bir önceki bölümde İslâmi iktisadın; İslâmi dünya görüşünün, Batı kapitalizminin dünya görüşünden farklı olduğu argümanı üzerine kurulduğu belirtilmişti. Öyleyse, bir iktisadın İslâmi olarak değerlendirilebileceği koşullar bu dünya görüşü temelinde ifade edilebilir.

Yukarıda da görüldüğü gibi İslam’da kâinatı yaratan ve yaşatan Allah’tır. Her bir varlık O’na aittir, insanlar da istisna değildir. Yine de onlara, Tanrı’ya ibadet etmek ve dünyayı iyileştirmek için yeryüzünün vekilliği gibi kutsal bir görev verilmiştir. Bu çerçevede, insan refahı için kaynakların dağılımını sağlamak veya ekonomiyi yönetmek ibadet kadar kutsal ve manevi olan görevlerdir. Bu yüzden, bir iktisadı “İslâmi” olarak nitelendirmek için insanlık ve Tanrı arasındaki ilişki ontolojik olarak ihmal edilemez. Diğer bir deyişle, - ekonomik davranışı sadece hazzı olarak, “zevklerin ve acıların şimşek hızıyla hesaplayıcısı”^[47] olarak düşünmek şöyle dursun, bu iktisat bilimsel araştırmayı ilahi temelinden

[42] Tam bir liste için bkz. Furqani, “Defining Islamic Economics: Scholars’ Approach, Clarifying the Nature, Scope and Subject-Matter of the Discipline,” *Turkish Journal of Islamic Economics* 5, no. 2 (2018): 69–94.

[43] SM Hasanuzzaman, “Definition of Islamic Economics,” *Journal of Research in Islamic Economics* 1, no. 2 (1984): 50.

[44] Syed N.H. Naqvi, *Islam, Economics and Society* (Londra: Kegan Paul International, 1994), 176.

[45] Muhammad Abdul Mannan, *Islamic Economics: Theory and Practice* (Cambridge: The Islamic Academy, 1986), 18.

[46] Siddiqi, “Some Notes on Teaching of Economics in an Islamic Framework,” 69.

[47] Torstein Veblen, “Why Is Economics Not an Evolutionary Science?” *Quarterly Journal of Economics* 12, no. 4 (1898): 389.

ayırmamalıdır.^[48]

Dahası, İslâmi dünya görüşünde Tanrı her şeyi bilendir; zaman içinde evrenin hem genelliklerini hem de özelliklerini kapsayan ilahi bilgi sonsuzdur. Biriciktir ve dilediğine ilim verir; insan sadece O'nun iradesiyle bilgi edinir ya da elde eder. Bu nedenle iktisat, "İslâmi" olarak tanımlanması için epistemolojik bilgi kaynaklarını ampirik duylar ve insan aklı ile sınırlayamaz. Bunun yerine Kur'an ve Sünnet formundaki vahiylerin, ekonomik sorunlar gibi pratik konular da dahil olmak üzere, otoritesi olan bilgi kaynakları olduğunu kabul etmelidir. Başka bir deyişle, böyle bir ekonomi, evrenin işleyişinde ve rehberliğinde açıkça görülen Tanrı'nın temel birliğini desteklemelidir.^[49]

Dahası, İslâmi dünya görüşünde, bilgi aksiyolojik olarak kendi başına değildir. Bilgi; hadiste de belirtilen "Allah'tan faydalı bilgiler isteyin ve faydası olmayan ilimden Allah'a sığının"^[50] ifadesindeki gibi nihai bir fayda için edinilir veya sağlanır. Dolayısıyla bu ifade, iktisadî "İslâmi" olarak inşa ederken göz ardı edilemez. Bunun yerine toplumların ekonomisini refahın sağlanmasına doğru dönüştürürken yol gösterici olmalıdır. Chapra haklı olarak, Hz. Muhammed (sav) de dahil olmak üzere tüm peygamberlerin görevinin "bireysel ve sosyal bir değişim meydana getirmek olduğunu ve bu değişim olmadan insanlık durumunu geliştirmenin zor olacağını"^[51] hatırlatır. Bu nedenle bir iktisadın İslâmi olarak değerlendirilmesi için "dönüşümcü" olması gerekir: Toplumlara, değişmeyi arzulamak için ilham vermek, bu istek için bir temel ve rehberlik sağlamak ve İslâmi dünya görüşünün emrettiği gibi refahın gerçekleştirilmesine yönelik bu değişimi kolaylaştırmak.

Çağdaş gerçeklik ve idealler arasındaki göze çarpan çelişki, böyle dönüşümsel bir iktisada ihtiyacın ne kadar büyük olduğunu gösteriyor. Dolayısıyla Siddiqi, İslâmi iktisadın "değişimi, mevcut tutum ve kurumsal yapılardan İslâmi normlara uygun olana geçişi önemsemesi gerektiğini"^[52] belirtir. Choudhury;

[48] Örnek için bkz. Choudhury, "Islamic Economics as a Social Science," *International Journal of Social Economics* 17, no. 6 (1990): 42.

[49] Choudhury, "Islamic Economics as a Social Science," 42.

[50] *Sunan Ibn Majah*, cilt. 5, kitap 34, hadis no. 3843 İngilizce versiyonu.

[51] Chapra, *The Future of Economics*.

[52] Siddiqi, "Obstacles of Research in Islamic Economics," 86.

ahlaki ve etik dönüşüm,^[53] ahlaki-sosyal dönüşüm^[54] ve ümmet dönüşümü^[55] hususlarına atıfta bulunarak İslâmi iktisadın ve İslâmi siyasi iktisadın dönüştürücü özelliğini oldukça farklı bir şekilde ortaya koymaktadır. Ona göre İslâmi iktisat; dünya-sisteminin (*world-system*) “olduğu gibi” ve “olması gerektiği gibi” durumlarını tanımakla kalmaz, aynı zamanda onları “varoluş” (*being*) ve “oluş”un (*becoming*) sürekli bir birlik oluşturduğu söylemsel süreç boyunca yeniden inşa eder.

Özetle bir iktisat; ancak İslâmi dünya görüşü ile tutarlı olan ontolojik ve epistemolojik temellere dayanması koşuluyla ve İslâmi dünya görüşünün belirttiği şekilde bir refahın gerçekleşmesi yönünde, toplumların ekonomilerini dönüştürmelerine yol gösterdiği sürece İslâmi olarak değerlendirilebilir.

İslâmi İktisadın Alanı

Toplumların ekonomilerini refahın gerçekleştirilmesine doğru dönüştürmelerine rehberlik etmek için İslâmi iktisat, İslam’ın idealleriyle doğrudan ilişki kurmalıdır. Siddiqi bunu “İslâmi iktisat, ilahi olarak buyrulmuş amaç ve değerlerin kavrayışıyla başlar ve bunlar olmadan düşünülemez.”^[56] şeklinde ifade etmiştir. Aynı şekilde, İslâmi iktisat da bugünkü gerçeklerle ilişkisini sürdürmelidir. M.A. Khan, İslam iktisatçılarına şunu hatırlatır: “Çağdaş dünyaya uygun olması için İslâmi iktisat, ekonomi bilimlerini derinlemesine incelemeyi üstlenmeli ve ekonomi çalışmalarının sorunlarına İslâmi çözümler önermelidir. Bu çalışma alanı göz ardı edildiği zaman, İslâmi iktisat bağlantısını kaybetmektedir.”^[57] Aynı şekilde Zarka, İslâmi iktisadın amaçlarından birinin “Şeriata daha yakın hale getirmek için İslâmi iktisadı onarmak, iyileştirmek veya yeniden düzenlemek için gerçekliği incelemek” olduğunu iddia ediyor. Retorik bir şekilde sorduğu gibi: “[A]nlamadığımız ve bilmediğimiz bir gerçekliği nasıl yeniden

[53] Masudul Alam Choudhury, “Islamic Political Economy: An Epistemological Approach,” *Social Epistemology Review and Reply Collective* 3, no. 11 (2014): 82.

[54] Masudul Alam Choudhury, “The Methodology of Islamic Economic and Socio-Scientific Inquiry,” *Research in the History of Economic Thought and Methodology: A Research Annual* 30, no. A (2012): 91–92.

[55] Masudul Alam Choudhury, “Islamic Economics and Finance an Epistemological Inquiry,” in *Contributions to Economic Analysis*, ed. BH Baltagi, E. Sadka, and Masudul Alam Choudhury (Emerald Group Publishing Limited, 2011).

[56] Muhammad Nejatullah Siddiqi, “An Islamic Approach to Economics,” in *Islam: Source and Purpose of Knowledge* (Washington DC: International Institute of Islamic Thought, 1988), 168.

[57] Khan, *What Is Wrong with Islamic Economics?* 15.

düzenleyebiliriz?”^[58]

Chapra'ya göre İslâmi iktisat bilimi dört farklı görevi yerine getirmelidir, yani (biraz değiştirilmiş sırayla): Birincisi, refahı gerçekleştirecek ekonomik aktörlerin (bireyler, firmalar, pazarlar, hükümetler) ideal davranış türlerini belirlemek; ikincisi, ekonomik aktörlerin fiili davranışlarını incelemek; üçüncü olarak, ekonomik aktörlerin neden bu şekilde davrandıklarını (ve neden olması gerektiği gibi davranmadıklarını) açıklamak; ve son olarak, ekonomik gerçekler ile idealler arasındaki farkı kapatacak uygulanabilir bir strateji önermek.^[59] Dolayısıyla İslâmi iktisadın kapsamı dört ayrı alandan oluşur: Birincisi, ekonomik aktörlerin ideal davranışını (yani İslam'ın Kur'an ve Sünnet kaynaklı ilke ve kurallarıyla uyumlu ve refahın gerçekleşmesine yardımcı olan davranış) ve bunun ekonomi ve toplum üzerindeki olası etkilerini incelemek; ikincisi, ekonomik aktörlerin fiili davranışını (yani, mevcut ekonomik gerçekler içerisinde şeriata uyan, uymayan Müslümanların ve gayrimüslimlerin halihazırda ortaya koyduğu davranışlar) ve etkilerini değerlendirmek; üçüncüsü, ekonomik aktörlerin ideal ve gerçek davranışlarını karşılaştırmak ve aralarındaki herhangi bir uyumsuzluğu açıklamak; ve son olarak, ekonomik aktörlerin fiili davranışlarını mükemmele olabildiğince yaklaştırabilecek stratejiler hazırlamak.

İlk çalışma alanı olan ekonomik aktörlerin ideal davranışlarını ve bunun ekonomi ile toplum üzerindeki etkileri bahsi hem normatif hem de olumlu unsurlara sahiptir. Bu çalışma alanı şu tür görevlerden oluşur: (1) İslâmi perspektiften, bir ekonomi çalışmasına uygulanabilecek genel ilke ve kuralları ana hatlarıyla özetleyip ortaya koymak için Kur'an ve Sünnetteki hukuki ve hukuki olmayan metinleri incelemek; (2) ekonomik aktörlerin ne yapması gerektiğine veya bir durumun diğerine göre nasıl görülmesi gerektiğine dair Kur'an ve Sünnete dayalı normatif ifadeler oluşturmak -ki burada mesele, İslam'ın ilke ve kurallarına uyan ve refahın gerçekleştirilmesine yardımcı olan davranışları içeren bir kılavuz oluşturmak- ve (3) ekonomik aktörlerin yapması gerekeni yaptığını varsayarak ekonomide ne olacağını öngörmek.

İkinci çalışma alanı, yani fiili ekonomik davranış ve etkilerini değerlendirmek, yalnızca pozitif analitik içeriğe sahiptir. İkincil veya birincil veri toplama başlıyarak, aşağıdaki gibi görevlerden oluşur: (1) Ekonomik gerçekleri gözlemlemek; (2) ekonomik aktörlerin ne yaptığı ve bir ekonomik durumun altında diğerleriyle nasıl ilişkili olduğu hakkında pozitif ifadeler oluşturmak; ve (3)

[58] Muhammad Anas Zarka, "Duality of Sources in Islamic Economics and Its Methodological Consequences," in *Seventh International Conference in Islamic Economics* (Jeddah: King Abdulaziz University, 2008), 27.

[59] Chapra, *The Future of Economics: An Islamic Perspective*, 127–28.

ekonomik aktörlerin mevcut hareketleri göz önüne alındığında, ekonomide ne olacağını tahmin etmek.

Üçüncü çalışma alanı, yani fiili ve ideal ekonomik davranışları karşılaştırmak ve aralarındaki herhangi bir uyumsuzluğu açıklamak, aynı zamanda yalnızca pozitif analitik içeriğe sahiptir. Üçüncü çalışma alanı şu tür görevlerden oluşur: (1) Temel karşılaştırma noktalarını belirlemek ve ekonomik aktörlerin fiili ve ideal davranışları arasındaki farkları belirlemek; ve (2) bu tür farkları belirleyen faktörleri ve bu farkların belirlendiği mekanizmaları incelemek. İslâmi iktisadın üçüncü çalışma alanının, vahiy-akıl çatışması ile ilgili olmadığı vurgulanmalıdır. İslâmi ilkeleri gerçek hayatla uzlaştırma çabası bir yana, ampirik gerçekleri kullanarak İslâmi emirlerin geçerliliğinin hipotez testi de bu tartışmalarla ilgili değildir. Bu çalışma alanı basitçe; fiili ekonomik davranışın, aktörlerin ideal davranışıyla tutarlı olup olmadığını ve aralarında (eğer varsa) neden tutarsızlıklar olduğunu ele alır. Chapra'nın belirttiği gibi bu çalışma alanında gerçekleştirilecek nihai görev basitçe "bireylerin, firmaların, pazarların ve hükümetlerin neden olması gerektiği gibi değil de olduğu gibi davrandıklarını açıklamaktır."^[60] Basit bir örnekle, başka birinin malına izinsiz veya haksız el konulmasının İslam'da yasak olduğu açıktır. Bu nedenle ideal olarak Müslüman toplumlarda hırsızlık olmamalıdır. Fakat fiili davranışın değerlendirilmesi, yüksek hırsızlık oranlarını gösterebilir. İslâmi iktisadın bu üçüncü alanı, İslâmi mülkiyet ilkelerini ampirik olarak geçersiz kılmayacak veya tartışmayacak, hırsızlığın temel nedenlerinin açıklamalarını sunacaktır.

Dördüncü çalışma alanı (yani, fiili davranışı mükemmele olabildiğince yaklaştırmaya yardımcı olabilecek stratejileri hazırlamak) üçüncü alanın bir devamıdır. Dördüncü çalışma alanı hem normatif hem de pozitif unsurları ve şu görevleri içerir: (1) Bireylerin, firmaların, piyasaların ve hükümetlerin fiili davranışını mükemmele olabildiğince yaklaştırmak için alınması gereken stratejileri saptamak; (2) bu ekonomik aktörlerin fiili davranışını mükemmele olabildiğince yaklaştırmadaki zorlukları belirlemek.

Bu çalışma alanlarının sırası esnek olabilir. Ekonomik aktörlerin fiili davranışlarının değerlendirmeleri, ideal (hedeflenen) (olması gereken) davranışlarının önermeleri olup olmadığına bakılmaksızın tamamlanabilir. Benzer şekilde, fiili davranışlarının meydana gelip gelmediğine bakılmaksızın, ekonomik aktörlerin ideal davranışlarını önermektedir. Ancak, fiili ve ideal ekonomik davranış karşılaştırmaları ancak İslam iktisatçıları her birini açıkça anladığında anlamlı olabilir. Ekonomik stratejilerin formülasyonları da ancak İslam iktisatçıları gerçek ve ideal davranış arasındaki farklılıkları açıkça hesaba kattığında

[60] A.g.e.

anlamli olabilir. Son olarak, bu sıra mutlaka tekrarlayacak, birbirini etkileyecek ve evrimsel olacaktır. Bu, bilgi üretiminin döngüsel bir sürecidir.

İslâmi İktisadın Yöntemleri

İslâmi iktisadın önerilen kapsamı göz önüne alındığında, herhangi bir yöntemin tüm çalışma alanlarına en iyi şekilde uyacağını hayal etmek zordur. Gerçekten de Chapra “İslâmi iktisattaki önerileri kabul etmek veya reddetmek için tek bir yöntem aramanın muhtemelen beyhude.”^[61] olduğunu layıkıyla gözlemlemiştir. Bu nedenle, İslâmi iktisatta kullanılan yöntemlerin, her çalışma alanında aranan sonuca göre değiştiği öne sürülmektedir.

Örneğin; bireylerin, firmaların, piyasaların ve hükümetlerin ne yapması gerektiğine dair normatif ifadeler oluşturmak için *fıkıh usûlü* (zorunlu, tavsiye edilen, izin verilen, onaylanmayan ya da yasaklanan belirli bir eylemin yasal durumunu ayırt etmek için tasarlanmış olan) kullanılabilir. Bu yöntemler arasında analogik tümdengelim (*kıyas*), hukuki tercih (istihsan), süreklilik varsayımı (istishab) ve yorumlama ile tümdengelim kuralları bulunur.^[62] Bu yöntemler aynı zamanda Kur’an ve Sünnet metinlerine dayanarak, ekonomideki herhangi bir özel durumun diğerine göre nasıl görülmesi gerektiğine dair normatif ifadeler oluşturmak için de kullanılabilir.

Ekonomik aktörlerin yapması gerekeni yaptığını varsayarak ekonomide ne olacağını tahmin etmek için teorik modelleme yöntemleri uygundur. Bu yöntemler genellikle geometri, analiz, matris cebiri ve sayısal matematik bilimi gibi bir veya daha fazla matematiksel tekniği içerir. Matematiksel teknikler doğası gereği tarafsızdır. Matematiksel teknikler, suistimal edilmedikleri ölçüde, İslâmi ekonomik analizlerde avantajlı olabilir.^[63] Bu özellikle doğrudur çünkü matematiksel teknikler, İslam iktisatçılarının ideal davranışın etkileri hakkında spesifik, test edilebilir önermeler formüle etmelerine izin verir. Bununla birlikte, bu tür matematiksel teknikler gerekli değildir ve sade dil modellemesi bir alternatif sunabilir.

Ekonomi ile ilgili gerçekleri gözlemek ve ekonomik aktörlerin davranışları hakkında olumlu beyanlar oluşturmak için nicel ve nitel yöntemleri

[61] A.g.e., 131.

[62] Bu yöntemlerin ayrıntıları için bkz. M. Hashim Kamali, *Principles of Islamic Jurisprudence*, 3rd ed. (Kuala Lumpur: Ilmiah Publishers, 2005).

[63] Habib Ahmed, “Analytical Tools of Islamic Economics: A Modified Marginalist Approach,” in *Theoretical Foundations of Islamic Economics*, ed. Habib Ahmed (Jeddah: Islamic Research and Training Institute (IRTI), 2002), 140; Masudul Alam Choudhury, “Crisis in Islamic Economics: Diagnosis and Prescription. Comments,” *JKAU: Islamic Economics* 25, no. 1 (2012): 185–86.

kullanan ampirik çalışmalar uygundur. Ampirik çalışmalar, bir durumun diğeriyle gerçekte nasıl ilişkili olduğuna dair olumlu ifadeler oluşturmak için de uygundur. Nicel yöntemler genellikle en basit tanımlayıcı istatistiklerden en gelişmiş kesitsel, zaman serileri veya panel veri ekonometri tekniklerine kadar bir veya daha fazla istatistiksel tekniği içerir. Nitel yöntemler her ne kadar iktisatçılar tarafından daha az güvenilir görülse de özellikle çok uygun oldukları araştırma sorularına uygulandıklarında kendi güçlü yönlerine sahiptir.^[64] Birden fazla ampirik çalışmadan elde edilen sonuçların mevcut olması durumunda, sistematik incelemeler ve meta-analiz yöntemleri uygulanabilir.^[65]

Bireylerin, firmaların, pazarların ve hükümetlerin, olduğu gibi davrandıkları düşünüldüğünde, ekonomide ne olacağını tahmin etmek için ekonomik teorik modelleme yöntemleri yine uygundur. Güçlü matematiksel eğilimleri olanlar için, geometri, matematik, matris cebiri ve sayısal matematik gibi teknikler avantajlı olabilirken, bir başka alternatif de sade dil kullanan teorik modelleme yöntemleridir.

Temel karşılaştırma noktalarını belirlemek ve ideal ile fiili olan ekonomik davranış arasındaki boşlukları tanımak için literatür incelemeleri ve ideal-fiili karşılaştırmalı analizlerin bir kombinasyonu kullanılabilir. İkincisi, dayanak olarak ideal davranışı içerir; bunun, ya belirli bir başlangıç noktasında sabitlendiği ya da geriye dönük olarak ortaya çıktığı varsayılabilir.

İdeal ve fiili ekonomik davranış arasındaki tutarsızlıkları gidermek için temel stratejileri ve belirli eylemleri belirlemek için stratejik analiz kullanılabilir. Aynı yöntemler, farklı tarafların oynaması beklenen rolleri tanımlamak ve ele alınması gereken zorlukları belirlemek için de uygundur. Elbette, hangi strateji veya eylemler olursa olsun, İslam'ın öğretilerine aykırı olmamalıdır. Bu nedenle, analizler sırasında bazı çeşitlerde *fıkıh* danışmanlığı gereklidir.

Yukarıdaki örnekler hiç de detaylı değildir. Aslında bu çerçevede, İslâmi iktisattaki belirli bir çalışmanın birden fazla alanı kapsaması ve farklı yöntem kombinasyonları kullanması kabul edilebilir. Yani bu, ne yöntemlerin önemli olmadığı anlamına gelir ne de Siddiqi'nin belirttiği gibi "iktisattaki İslam geleceği esnek bir metodoloji ile anlam ve amaca odaklanan, her zaman biçimcilikten bağımsız olmuştur"^[66] fikri hafife alınabilir. Yöntemler muhakkak önemlidir ve İslam iktisadında farklı yöntemlerin kullanımı, "metodolojik

[64] Bununla ilgili daha fazla tartışma için bkz. Starr, "Qualitative and Mixed-Methods Research in Economics: Surprising Growth, Promising Future," *Journal of Economic Surveys* 28, no. 2 (2014): 238–64.

[65] Örnek için bkz. Stanley vd. "Meta-Analysis of Economics Research Reporting Guidelines," *Journal of Economic Surveys* 27, no. 2 (2013): 390–94.

[66] Siddiqi, "An Islamic Approach to Economics," 155.

tartışmanın çıkmaza girdiğinin bir yansıması” olmaktan ziyade kesinlikle “nihai bir çözümdür”.^[67]

Çıkarımlar ve Diğer Meseleler

İktisadın İslâmi olarak kabul edilebileceği koşullar ve önerdiği kapsam ve yöntemler göz önüne alındığında, şimdi bu tartışmanın üç sonucunu genişletmenin zamanı geldi. Bunlardan ilki, İslâmi iktisadın ve onun bilgi birikiminin geliştirilebilmesi için bir İslâmi iktisat sisteminin, tam olarak uygulanmasını beklemeden inşa edilebilmesidir. Aslında, İslâmi iktisat alanı (bu şekilde tasarlanan), İslâmi dünya görüşünün emrettiği gibi, ekonomilerini refahın gerçekleştirilmesine doğru dönüştürmeleri için toplumlara ilham vermek ve rehberlik etmek için vardır.

İslâmi iktisadın ancak uygulanabilir sistemi yerine oturduktan sonra geliştirilebileceği fikri, mevcut literatürde bilinen bir şeydir. Örneğin, İslam’ın ekonomi biliminin ancak İslâmi ekonomik doktrinlerin anlaşılması ve uygulanmasıyla gelişebileceği ileri sürülmüştür.^[68] Sadr’a göre, iktisat bilimi “ekonomik hayatın gerçekliğini açıklayan her teoriyi”^[69] içerirken, ekonomik doktrinler “[sosyal adalet] ideolojisi ile bağlantılı ekonomik hayatın bütün temel kurallarından” oluşur.^[70] İktisadi hayatın gerçekliği, hakim ekonomik doktrinlerden etkilendiği için İslâmi bir ekonomiyi açıklayan doğru teoriler, bütünsel olarak İslâmi ekonomik doktrinlerin uygulanmasına bağlıdır. Bu yaklaşımın sorunu, İslâmi iktisadın ekonomik sistemde uygulanmış olduğu toplumlarla ilişkisini sınırlamasıdır. Aynı zamanda, onun uygulanmasına kimin katkı sağlayacağı sorusunu da akla getirir: İslam iktisatçıları? Hangi teorileri kullanarak? İşleyen bir İslâmi iktisat sistemin yokluğunda bu tür teoriler nasıl geliştirilecek?

Bu makalede önerilen koşullar, ekonomik sistemin işleyiş durumu ne olursa olsun İslâmi iktisadın amaca uygun olmasını gerektirir. İslam iktisatçıları, tam olarak uygulanmış bir İslâmi iktisat sistemi beklemek yerine, onun ortaya çıkmasına ve gelişmesine aktif olarak katkıda bulunabilirler. Örneğin burada belirtildiği

[67] Hafas Furqani and Mohamed Aslam Haneef, “Methodology of Islamic Economics: Typology of Current Practices, Evaluation and Way Forward,” in *Islamic Economics: Theory, Policy and Social Justice*, ed. Hatem A. El-Karan-shawy vd. (Doha: Bloomsbury Qatar Foundation, 2015), 25.

[68] M. Baqir as-Sadr, *İqtisaduna: (Our Economics)*, I. Cilt 2. Kısım (Tehran: World Organization for Islamic Services, 1984), 2. bölüm, 96.

[69] M. Baqir as-Sadr, *İqtisaduna: (Our Economics)*, II. Cilt 1. Kısım (Tehran: World Organization for Islamic Services, 1984), part 1, 9.

[70] A.g.e.

gibi aksiyomlarını oluşturarak,^[71] fiili ekonomik sistemin gerçek koşullarını değerlendirerek ideal ve fiili koşullar arasındaki farkı inceleyerek ve gerçek koşulları mümkün olduğunca ideal olana yaklaştırmak için stratejiler belirleyerek.

İkinci çıkarım; İslâmi iktisadın yalnızca bu literatürde geleneksel olarak kapsanan konuları değil, herhangi bir konuyu ele alabileceğidir.^[72] Aslında İslâmi iktisadın kapsamı, refahın gerçekleştirilmesi ile ilgili herhangi bir konuyu içine almalıdır. Hangi iktisadın İslâmi olarak kabul edilebileceği konusunda netlik olmadığı için özellikle önerilen konular geleneksel ekonomik araştırmalarla ilgili görüldüğünde, araştırmacılar için ekonomik çalışmanın kapsamını sınırlandırmak zordu. İslâmi finans, açıkça İslâmi bir soyağacı olduğunu iddia edebilecek bir literatürün tek koruyucusu haline geldi.

Yukarıdaki bölümde “İslâmi” iktisat çerçevesinde araştırma konusu belirlemek için bahsedilen mevcut koşullar göz önüne alındığında, araştırmanın kapsamını genişletmek daha kolay hale geliyor. Araştırmayı İslâmi yapan anahtar terimlerden kesinlikle söz edilmemiştir; daha ziyade, bu tür çalışmalar İslâmi dünya görüşünün ontolojik ve epistemolojik temellerini yansıtmalıdır. Bu nedenle İslâmi iktisattaki araştırma konuları; yasal olarak kalkınma ekonomisi alanındaki yoksulluk ve gelir eşitsizliğinden kamu ekonomisi alanındaki vergilendirme ve sübvansiyonlara, endüstriyel ekonomi alanındaki antitröste (tekelcilik karşıtlığına), parasal ekonomi alanındaki kripto paraya, hane halkı düzleminde ebeveyn boşanmasının etkilerine, devlet bütçesi tahsislerinin ulusal düzeydeki etkisine ve uluslararası düzeydeki serbest ticaret anlaşmalarının sonuçlarına kadar dağılım göstermektedir. Bu araştırmalardan bazıları muhtemelen konvansiyonel iktisatta yapılan araştırmaya benzeyecektir-ancak bunun nedeni konvansiyonel iktisadın İslâmi iktisat içinde bir alt küme olarak görülmesi gerektiğidir.^[73] Konvansiyonel iktisadın herhangi bir normatif içeriğe sahip olup olmadığına ilişkin anlaşmazlıklar ne olursa olsun, pozitif analitik bir içeriğe sahip olduğu doğrudur. Konvansiyonel iktisat, bugün neler olduğunu açıklamak veya gelecekte gerçekleşebilecek olayları tahmin etmek için geçmiş olayları referans alır. Odak noktamızı yalnızca pozitif analitik içeriğiyle sınırlandırarak, konvansiyonel iktisadın bu makalede önerilen İslâmi iktisadın

[71] Örnek için bkz. Mehmet Asutay, “A Political Economy Approach to Islamic Economics: A Systemic Understanding for an Alternative Economic System,” *Kyoto Bulletin of Islamic Area Studies*, no. 1-2 (2007): 3-18.

[72] Islahi, “First vs. Second Generation Islamic Economists,” 14; Kahf, “Islamic Economics: What Went Wrong?” 7-8.

[73] Karşıt görüşler için, örneğin bkz. Kahf, “Islamic Economics: Notes on Definition and Methodology,” http://monzer.kahf.com/papers/english/paper_of_methodology.pdf, and Shamim A Siddiqui, “Defining Economics and Islamic Economics,” *Review of Islamic Economics* 15, no. 2 (2011): 113-42.

ikinci çalışma alanına çok benzediğini göreceğiz. Konvansiyonel araştırmayla benzerlikleri ne olursa olsun, İslâmi iktisattaki incelikli çalışma; araştırmayı motive eden İslâmi varsayımlarını, bu araştırmanın giderdiği İslâmi iktisat literatüründeki boşlukları ve yapılan çıkarımların refahın gerçekleştirilmesini nasıl kolaylaştırdığını da açıklamalıdır.

Üçüncü çıkarım, İslâmi veya konvansiyonel iktisat alanlarının tamamen elden geçirilmesine gerek olmadığıdır. Aksine, halihazırda yapılmış olan işlerin çoğu (sadece sonuçlar ve bulgular açısından değil, aynı zamanda analiz yöntemlerinde de) bu yeniden yapılandırılmış çerçeve içinde yerini bulabilir. Bugünkü İslâmi iktisat literatürü, mevcut materyalin nasıl kullanılacağı konusunda farklı görüşlere tanık oldu. Bazıları, konvansiyonel iktisadın Müslüman toplumlar için uygun olmadığını ve bu nedenle İslâmi iktisadın yeniden başlaması gerektiğini savunuyor.^[74] Örneğin, Tahir'e göre, konvansiyonel iktisadı "İslâmleştirme" arayışı riskler taşımaktadır: "Tartışma yoldan çıkmış olabilir ve İslâmi iktisat ile konvansiyonel iktisat arasındaki gerçek ayrım kaybolabilir."^[75] Zaman da benzer bir görüşe sahiptir ve "bu sorunun tek çözümünün konvansiyonel iktisat teorilerini reddetmenin yanında metodolojilerini de reddetmekle ve İslam'ın ortaya koyduğu temel varsayımlardan başlamakla" olduğunu belirtir.^[76] Buna karşılık diğerleri, İslâmi iktisatçıların konvansiyonel iktisat deneyimlerinden yararlanabileceğini ve yararlanması gerektiğini savunur.^[77] Bu, hangi bileşenlerinin "İslâmi" olduğunu kabul etmek ve olmayanları reddetmek için^[78] ikincisine seçici ve eleştirel bir şekilde yaklaşarak, böylelikle ekonominin dayandırılması gereken değerleri değiştirerek yapılır.^[79] Siddiqi'nin sözleriyle, "İslâmi iktisadın sil baştan disiplin arzusu yanlış anlaşılmıştır. Böyle bir şey mümkün değildir."^[80] Bununla birlikte, bu ikinci yaklaşım, neyin kabul edileceğini veya reddedileceğini belirlemek için net kriterlerden yoksun, metodolojik bir temelde

[74] Sayyid Tahir, "Islamic Economics and Prospects for Theoretical and Empirical Research" 30, no. 1 (2017): 14; Zaman, "Crisis in Islamic Economics: Diagnosis and Prescriptions," 149–50.

[75] Tahir, "Islamic Economics and Prospects for Theoretical and Empirical Research," 14.

[76] Zaman, "Crisis in Islamic Economics: Diagnosis and Prescriptions," 149–50.

[77] Muhammad Nejatullah Siddiqi, "Nature and Methodology of Islamic Political Economy," in *Seminar on Islamic Political Economy in the Age of Capitalist Globalization* (Penang: Universiti Sains Malaysia, 1994), 6; Abdulrahman Yousri Ahmed, "The Scientific Approach to Islamic Economics: Philosophy, Theoretical Construction and Applicability," in *Theoretical Foundations of Islamic Economics*, ed. Habib Ahmed (Jeddah: Islamic Research and Training Institute (IRTI), 2002), 37.

[78] Muhammad Anwar, "Islamic Economic Methodology," *Journal of Objectives Studies* 2, no. 1 (1990): 28–46.

[79] Zarqa, "Islamization of Economics: The Concept and Methodology," 3 and 17–18.

[80] Siddiqi, "Nature and Methodology of Islamic Political Economy," 6. doi:10.35632/ajis.v37i1-2.591

duraksamaktadır.

Var olan bir şeyi yeniden keşfetmek için uğraşmaya gerek yok; burada önerilen koşullar sağlam bir zemin oluşturuyor. İslâmi iktisat ile onun konvansiyonel muadili arasındaki ilişkiyi göstermek için bir kılavuz sağlıyor. Konvansiyonel iktisattan elde edilen belirli bulgular, özellikle ampirik analizlerle elde edilenler, İslâmi iktisatta bireylerin, firmaların, piyasaların ve hükümetlerin fiili ekonomik davranışlarını ve etkilerini değerlendirmek için kolayca kullanılabilir. Konvansiyonel iktisatta hemen elde edilebilen ve çok gelişmiş yöntemlerin daha ileri analizler için İslâmi iktisatta kullanılabileceği de açıktır. Yukarıdaki çıkarımlar hep birlikte İslâmi iktisadı geliştirmenin ve onun bilgi birikimini inşa etmenin İslam iktisatçılarının düşündüğünden çok daha az karmaşık olduğuna dair bir umut vaat ediyor. Bir iktisadın İslâmi olarak değerlendirilebileceği burada önerilen koşullar, özgün ve kuvvetli bir İslâmi iktisat disiplini için sağlam bir temel ve aynı zamanda İslâmi iktisat analizi için basit bir operasyonel çerçeve oluşturmaktadır.

Son Söz

Bu makale, İslâmi iktisadın gelişimini engelleyen, iktisadı İslâmi yapan şeyin tanımındaki eksiklik olduğunu ileri sürmektedir. Bu nedenle, bir iktisadın tam anlamıyla İslâmi olarak değerlendirilebileceği üç koşul önermiştir. İlk olarak, İslam iktisadı dünyevi olarak ilahi meselelerden, seküler olanı kutsal olandan ve maddeyi ruhsal olandan ontolojik olarak ayırmamalıdır. İkinci olarak, bilgi kaynaklarını epistemolojik olarak deneyim ve akılla sınırlamamalı, vahyi bir bilgi kaynağı olarak kabul etmelidir. Üçüncüsü ise amaçsız olmamalı, İslâmi dünya görüşünün emrettiği gibi toplumların ekonomisini refahın gerçekleştirilmesine doğru dönüştürmelerine yardımcı olmalıdır.

Bu koşullara dayalı olarak, bu makale ayrıca İslâmi iktisadın kapsamının dört farklı çalışma alanından oluştuğunu ileri sürmüştür. Bunlardan ilki; bireylerin, firmaların, piyasaların ve hükümetlerin ideal ekonomik davranışını ve bunun ekonomi ve toplum üzerindeki olası etkilerini önermektir. İkincisi, bu ekonomik aktörlerin fiili davranışlarını ve etkilerini değerlendirmektir. Üçüncüsü, bu ekonomik aktörlerin ideal ve fiili davranışlarını karşılaştırmak ve herhangi bir tutarsızlığı açıklamaktır. Dördüncüsü, fiili ekonomik davranışı mümkün olduğunca mükemmel olana yaklaştırabilecek stratejiler hazırlamaktır. Ayrıca bu makale, İslâmi iktisatta kullanılan yöntemlerin, çalışma alanının amacına bağlı olarak değiştiğini önermektedir.

Bu önerilerden üç sonuç ortaya çıkmaktadır. Birincisi, İslâmi iktisat ve onun

bilgi birikiminin, İslâmi bir iktisat sisteminin halihazırda tam olarak uygulanmasını beklemeden geliştirilebileceğidir. Bu alan, bu nedenle toplumlara tam olarak uygulanmasına yönelik ilham verme ve rehberlik etme işlevi görebilir. İkinci çıkarım, İslâmi iktisadın herhangi bir konuyu ele alabileceğidir. Ekonomik bir araştırmayı “İslâmi” yapan şey; *ribâ*, *zekât*, *vakıf*, *helal*, Müslümanlar ve hatta İslam’ın kendisi gibi terimlere referans içermesi değildir. Aksine, kendisini İslâmi dünya görüşüyle tutarlı ontolojik ve epistemolojik temellere dayandırmalı ve toplumların ekonomilerini, refahın gerçekleşmesi yönünde dönüştürmelerine yardımcı olabilmesidir. Üçüncü çıkarım, konvansiyonel iktisattaki bulguların ve yöntemlerin çoğunun aslında İslâmi iktisatta daha ileri analizler için kullanılabileceğidir.

Bu makale, yeni ve daha kapsamlı bir İslâmi iktisat analiz çerçevesine yönelik bir ön çalışmadır. Ayrıntılarıyla ilgili gelecekteki araştırmalar, İslâmi iktisadın varsayımlarına ilişkin geçmiş tartışmaları gözden geçirmeyi ve her çalışma alanı için çerçevenin işleyiş ayrıntılarını incelemeyi içerebilir. Örneğin, yukarıda değinilen güçlü *homo islamicus* varsayımı, sadece İslam iktisatçıları için ekonomik aktörlerin ideal davranışıyla ilgilendikleri durumlarda geçerli olduğu için bu alanın gelişimini desteklemek için ne yararlı ne de gerekli olabilir. Gelecekteki araştırmalar, bu çerçeveyi İslâmi iktisadın bilgi birikimini geliştirmek için bir temel olarak kullanmalıdır. Bu yazıda belirlenen çerçeve ile sadece mikro iktisat ve makro iktisat dallarını değil; kalkınma iktisadı, kamu iktisadı, parasal iktisat ve uluslararası iktisat gibi alt dalları da geliştirmek mümkün olacaktır. Son olarak, bu yazıda belirlenen çerçevenin daha geniş sosyal bilimlerle ilgili olduğu, öyle ki “İslâmi” olarak kabul edilen koşulların diğer sosyal bilimler ve beşerî disiplinlere de genişletilebileceği tahmin edilebilir.